

Chińska obecność na rosyjskim Dalekim Wschodzie: uwarunkowania i stereotypy

Anna Madej

Rosyjski Daleki Wschód jest obszarem o wielkich bogactwach naturalnych, wykorzystanie których jest trudne ze względu na brak zasobów finansowych i ludzkich. Sąsiedztwo Chin – zasobnego partnera, którego znaczenie międzynarodowe stale rośnie – od lat budziło w Rosji czy ZSRR strach przed nieformalną (dokonaną poprzez miękką siłę) aneksję tego regionu. Obawy te zawsze okazywały się jednak nieuzasadnione: chińska obecność na rosyjskim Dalekim Wschodzie nigdy nie była znacząca, mimo popularnych stereotypów na ten temat. Zbliżenie między Rosją a Chinami oraz bardzo trudna sytuacja demograficzna i ekonomiczna na wschodnich rubieżach Rosji mogą sugerować konieczność pożegnania się z resentymentami i zaakceptowania chińskich inwestorów i robotników najemnych.

Uwagi wstępne

W przewidywaniu coraz trudniejszych relacji z Zachodem i dążeniu do realizacji policentrycznej wizji świata Rosja zwróciła się w stronę Azji. Jej najbliższym i najpotężniejszym obecnie partnerem na tym kontynencie pozostają Chiny. Oba państwa od wieków przypisywały sobie miano odrębnych cywilizacji, tolerujących zaledwie istnienie „młodszych braci” u swego boku, przy czym kwestię „starszeństwa” w danym okresie można było określić dopiero wtedy, kiedy stawał się on historią.

Różnica potencjałów (w tym demograficznych) między Rosją a Chinami była wyraźna właściwie od początku kolonizacji rosyjskiego Dalekiego Wschodu i odbierana jako zagrożenie przez wszystkich – rosyjskich i radzieckich decydentów. Obecnie oficjalna retoryka rosyjska mówi o zbliżeniu między państwami, jednak odległość między Moskwą (w której podejmowane są decyzje) i Władywostokiem (w którym mają być one wykonywane) pozostaje znaczna – nie tylko w ujęciu geograficznym. „Rosyjski Region Dalekowschodni w najbardziej bezpośrednim sensie zawiera w sobie ambivalencję stosunków rosyjsko-chińskich. Tutaj, bardziej niż gdziekolwiek

indziej, strategiczny niepokój i kulturowa alienacja współlistnieją z politycznym i gospodarczym zbliżeniem obu państw¹, pisze Michał Lubina w swoim obszernym opracowaniu na temat stosunków Chin i Rosji. W niniejszym tekście autor przedstawia współpracę (czy też współzawodnictwo) rosyjsko-chińską na poziomie regionalnym i ocenić realność zagrożenia „kolonizacją chińską” rosyjskiego Dalekiego Wschodu.

Chińska obecność na rosyjskim Dalekim Wschodzie w ujęciu historycznym

Rosyjski Daleki Wschód to obszar zlewiska Pacyfiku w granicach Rosji, do którego zaliczane są również wyspy Sachalin, Wrangla, Komandorskie, Szantarskie i Kurylskie². Zajmuje powierzchnię ponad 6 tys. km², czyli ponad 1/3 terytorium Federacji Rosyjskiej, zamieszkały jest przez jedynie 6,2 mln osób, co stanowi 5 proc. ludności Rosji, i szybko ulega depopulacji³. Administracyjnie obszar ten pokrywa się z Dalekowschodnim Okręgiem Federalnym, na który składa się dziewięć podmiotów Federacji: obwód amurski, Żydowski Obwód Autonomiczny, Kraj Kamczacki, obwód magadański, Kraj Nadmorski, Republika Sacha (Jakucja), obwód sachaliński, Kraj Chabarowski, Czukocki Okręg Autonomiczny. Przebiega tu lądowa granica Rosji z Chinami.

Rosyjski Daleki Wschód jest regionem o licznych zasobach naturalnych. Występują tu niemal wszystkie pierwiastki i ich najcenniejsze połączenia, m.in. złoto, diamenty, ropa naftowa i gaz ziemny. W olbrzymich lasach rosną modrzewie, brzozy, jodły i sosny, pozwalające na rozwój przetwórstwa drzewnego i celulozowego. Rozwinięta sieć rzeczna i dostęp do oceanu to szansa dla rybołówstwa. Tradycyjnie hoduje się tu również renifery i pozyskuje skóry zwierząt futerkowych. Jednocześnie przestrzeń ta jest praktycznie pozbawiona infrastruktury, połączeń drogowych, a przede wszystkim – pozostaje praktycznie niezamieszkała.

W 2008 r. w wywiadzie dla dziennika „Komsomolskaja Prawda” Zbigniew Brzeziński stwierdził: „Jeśli przestrzeń jest pusta, warto zadać

¹ M. Lubina, *Niedźwiedź w cieniu smoka, Rosja-Chiny 1991–2014*, Kraków 2014 r., s. 15.

² Południowa część archipelagu Wysp Kurylskich (Terytoria Północne) jest przedmiotem sporu prawnego Rosją i Japonią.

³ W latach 1991–2010, tj. między spisami, liczba ludności zmniejszyła się na tym obszarze o 22 proc.: dane za Federalną Służbą Statystyki Państwowej, http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/# (dostęp: 16 października 2015 r.).

sobie pytanie, jak długo pozostanie ona pusta? Proszę spojrzeć na mapę i porównać obszar Azji rosyjskiej i nierosyjskiej. Część rosyjska jest praktycznie tej samej wielkości, jak pozostała część Azji. Ile ludzi tam mieszka? Jakież 35 mln ludzi przeciwko 3,5–4 mld z drugiej strony. Są tam mocne Chiny z miastami i drogami jak w Ameryce. Wzrastają rozwijające się Indie, obiecujący Iran. Jeśli Rosji uda się zachęcić inwestorów i ludzi na Syberię i Daleki Wschód, skierować tam strumienie migracyjne, cóż, wtedy jest przed wami przyszłość. Macie utalentowanych ludzi, silne poczucie tożsamości narodowej, ale wasze stare schematy imperialne izolują was i stwarzają sytuację, kiedy nikt z Waszych sąsiadów nie lubi Rosji i wszyscy się jej boją”⁴.

Granica – również cywilizacyjna – między Rosją a Chinami widoczna jest nawet z przestrzeni kosmicznej. Rosyjska strona Amuru pokryta jest lasami i łąkami, chińska – siecią pól uprawnych, dróg i wiosek⁵.

Rosyjska kolonizacja Syberii i Dalekiego Wschodu rozpoczęła się w XVII w. W 1632 r. założono Jakuck, w 1647 r. powstało zimowisko kozackie, które później rozwinęło się w Ochock. W połowie XVII w. skierowano wyprawy badawcze w stronę rzeki Amur, gdzie napotkano ludy płacące daninę cesarzom z dynastii Qing. Ludy te, nękanie przez kozaków, zwróciły się do swoich suwerenów o pomoc. Region na kilka lat pogrążył się w walkach, zakończonych w 1689 r. traktatem nerczyńskim. Traktat ten nie rozwiązywał sporu granicznego: różnice w tłumaczeniu i bardzo ogólne określenie geografii terenu dawały szerokie możliwości interpretacyjne. Granica na rzece Amur została ustalona dopiero w 1858 r., w wyniku znacznego osłabienia Chin po pierwszej wojnie opiumowej i powstaniu tajpingów⁶.

Traktat nerczyński zamykał jednak granicę i tworzył strefy buforowe, co miało uniemożliwić swobodne poruszanie się między dwoma państwami. Okazało się to skuteczne na ponad dwa stulecia. Relacje dwustronne na poziomie regionalnym poprawiły się zdecydowanie dopiero w latach 60. XIX w., zarówno na poziomie ludności (masowe przekraczanie granicy w obu kierunkach) jak i na poziomie władzy, która na miejscu musiała rozwiązywać problemy wynikające z niedookreślenia granicy. Większość kwestii politycznych, związanych ze stosunkami rosyjsko-chińskimi, rozwiązywana była na miejscu, bez udziału władz centralnych: zarówno rosyjski Daleki Wschód,

⁴ Д. Асламова, Збигнев Бжезинский: *Россия рискует превратиться в пустое пространство*, „Комсомольская Правда” [Zbigniew Brzeziński: *Rosja ryzykuje przekształcenie się w pustkę*], 30 października 2008 r., <http://www.kp.ru/daily/24190.4/397290/> (dostęp: 31 października 2015 r.).

⁵ Zob. Google Maps, <https://www.google.pl/maps/@47.620018,131.3485516,92945m/data=!3m1!1e3?hl=pl> (dostęp: 1 listopada 2015 r.).

⁶ Powstanie tajpingów (1851–1864) – powstanie ludowe przeciwko mandzurskiej dynastii Qing, pochłonęło 20 mln ofiar.

jak i chińskie prowincje północne znajdowały się daleko od stolic. Pewna autonomiczność została utrzymana nawet po 1917 r., kiedy dochodziło do negocjacji na najwyższym szczeblu regionalnym, mimo faktu nieuznania przez Chiny Rosji Sowieckiej, zamknięcia granicy i zaniechania eksportu żywności, w tym herbaty, do Rosji⁷.

Przełom XIX i XX wieku był okresem intensywnej współpracy gospodarczej bardzo osłabionych Chin i ambitnej Rosji. Elementem niezbędnym dla kolonizacji i rozwoju Dalekiego Wschodu była kolej – rozpoczęła się budowa kolei Transsyberyjskiej i reformy Piotra Stołypina (ministra spraw wewnętrznych i premiera rządu Mikołaja II w latach 1906–1911), których celem było zasiedlenie Syberii i Dalekiego Wschodu. Lokomotywą rozwoju w regionie stała się też Kolej Wschodniochińska, stanowiąca południową gałąź kolei Transsyberyjskiej, należąca do Rosji i obsługiwana przez rosyjską obsadę. Przyciągnęła ona rosyjskie inwestycje do Mandżurii (w przemyśle wydobywczym – kopalnie w Jalai Nur, Yantanie czy Fushunie, obróbce drewna, przetwórstwie, przemyśle spożywczym). Mandżurskie rolnictwo zaczęło specjalizować się w produkcji zbóż eksportowych. Budowa kolei była ukoronowaniem koncepcji „pokojowego podboju” Dalekiego Wschodu rosyjskiego ministra finansów Siergieja Wittego⁸, pozwalająca jednocześnie na transfer siły roboczej do Rosji, która była szczególnie potrzebna przy budowie magistrali kolejowej do Władywostoku. Zgodnie z pierwszym spisem ludności, przeprowadzonym w Imperium Rosyjskim w 1897 r. w obwodzie nadmorskim zarejestrowano 20,3 tys. Chińczyków, którzy stanowili 14 proc. populacji⁹. Zajmowali się głównie pracami niewymagającymi żadnych kwalifikacji, budownictwem, wydobywaniem węgla i złota. Żyli w zamkniętych społecznościach według własnych reguł, praktycznie nie podporządkowując się lokalnej administracji. Z jednej strony, tania siła robocza była niezbędna do kolonizacji regionu, z drugiej – zatrudnianie Chińczyków bez ograniczeń stanowiło przeszkodę w zasiedleniu tej przestrzeni przez Rosjan. Pozbawiono więc ich prawa do zamieszkiwania w miejscowościach nadgranicznych, zakupu ziemi w obwodach Amurskim i Nadmorskim, w 1910 r. zakazano najmowania ich do prac zamawianych przez państwo.

⁷ В.Г. Дацышен, В.Л. Ларин, Г.Н. Романова, *Замок с границы снят. Приграничные регионы в российско-китайских отношениях* [Zdjęto kłódkę z granicy. Regiony przygraniczne w stosunkach chińsko-rosyjskich] [w:] А.В. Лукин (red.), *Россия и Китай: четыре века взаимодействия. История, современное состояние и перспективы развития российско-китайских отношений* [Rosja i Chiny: cztery wieki współpracy. Historia, stan obecny i perspektywy rozwoju stosunków chińsko-rosyjskich], Moskwa 2013 r.

⁸ Витте С.Ю., *Воспоминания* (Wspomnienia), Piotrogród, 1923 r., s. 306.

⁹ Spis ludności z 1897 r., <http://www.census1897.com/> (dostęp: 17 października 2015 r.).

W 1894 r. powstała Komisja do spraw ograniczenia chińskiego handlu, która proponowała jego zakazanie poza Władywostokiem i obłożenia kupców dodatkowym podatkiem, ostatecznie zdecydowano jednak o „zachowaniu wolnego handlu opartego na naturalnej konkurencji”¹⁰.

Po 1917 r. Chiny były rozpatrywane przez nowe władze Rosji jako potencjalny sojusznik w walce z „imperializmem zachodnim”. Komintern¹¹ udzielał wówczas wsparcia wszelkim narodowościowym ruchom antyzachodnim w koloniach i półkoloniach, w Chinach za taki ruch uznawano wówczas Kuomintang (choć prowadzono spory co do tego, która z partii – Kuomintang, czy Komunistyczna Partia Chin – bardziej odpowiadała interesom Rosji).

W latach dwudziestych XX w. spółki z rosyjskim kapitałem na terenie Mandżurii w większości przeszły na własność Chińczyków lub inwestorów z innych krajów (w związku ze zmianą prawodawstwa w Rosji), wojna domowa, w której pogrążona była Rosja, skłoniła wielu Chińczyków do powrotu do ojczystego kraju: według spisu z 1926 r. na rosyjskim Dalekim Wschodzie mieszkało ich 64 tys., w 1937 r. – zaledwie 24 tys., w latach 1938–1939 wysiedlono kolejnych 11,2 tys. osób¹². Przed rozpoczęciem industrializacji Daleki Wschód rozwijał się dość autonomicznie – nie działał już carski protekcjonizm, rósł handel zagraniczny. Jednak już w latach 30. zaczęły napływać środki z centrali, inwestowano w przemysł ciężki, wydobywczy i obronny. Granica została zamknięta, a wszelkie kontakty transgraniczne *de facto* zakazane.

Stosunki bilateralne, również na poziomie regionalnym, nabrały nowej mocy w latach 50. Obroty handlowe, które w 1950 r. wynosiły 519 mln rubli, w ciągu niespełna 10 lat wzrosły ponad trzykrotnie (w 1959 r. osiągnęły 1849 mln rubli, co stanowiło ponad 50 proc. obrotów handlu zagranicznego Chin i ok. 20 proc. obrotów Rosji)¹³. W drugiej połowie lat pięćdziesiątych rozpoczęto nawet współpracę przemysłową: przykładowo, żeliwo z huty w Anshan trafiało do rosyjskich zakładów Amurstal, a stal tam wytwarzana była kierowana do doków w Dalan.

W latach 60. nastąpiło kolejne ochłodzenie: konieczne było zamknięcie radzieckiego konsulatu i przedstawicielstwa handlowego w regionie Sinciang z powodu licznych prowokacji, w stolicach doszło do poważnego

¹⁰ А. Лукин, *Эволюция образа Китая в России и российско-китайские отношения* [Ewolucja obrazu Chin w Rosji i stosunki chińsko-rosyjskie] «Неприкосновенный запас», nr 3 (29), 2003 r.

¹¹ Komintern – Międzynarodówka Komunistyczna, organizacja międzynarodowa powstała z inicjatywy Lenina w 1919 r., rozwiązana w 1943 r. Jej celem było propagowanie idei komunistycznych i przygotowania do światowej rewolucji.

¹² *Ibidem*.

¹³ В.Г. Дацышен, В.Л. Ларин, Г.Н. Романова, *Замок с границы снят...*, *op.cit.*, s. 464.

rozłamu ideologicznego – posuwano się nawet do groźby konfliktu jądrowego, a w 1969 r. przedmiotem walk stała się Wyspa Damańska. Rewolucja kulturalna w Chinach dobiegała końca, a ZSRR pozostawał jednak zbyt potężnym przeciwnikiem: władze w Pekinie dokonały więc wołty w kierunku USA. Jak pisał Henry Kissinger „otwarcie się Ameryki spowodowane było pragnieniem roztoczenia przed naszym narodem wizji pokoju, która przyćmiłaby trudy wojny w Wietnamie i złowrogie perspektywy zimnej wojny. Chiny, choć teoretycznie pozostawały sojusznikiem Związku Sowieckiego, szukały pola manewru, by móc oprzeć się atakowi, którym groziła Moskwa”¹⁴.

Zmiany społeczno-gospodarcze na rosyjskim Dalekim Wschodzie na przełomie XX i XXI w.

Rosyjski Daleki Wschód w latach 70. i 80. stanowił zamkniętą twierdzę, dodatkowo utajnioną poprzez koncentrację przemysłu wydobywczego i zbrojeniowego (wielu miast powstałych na potrzeby fabryk zbrojeniowych nie umieszczano nawet na mapach). Jedyna linia telefoniczna z Władywostoku do Chin biegła przez Moskwę. Praktycznie nie istniały przejścia graniczne czy połączenia drogowe między Rosją a Chinami, a ruch kolejowy odbywał się po dwóch liniach budowanych jeszcze pod koniec XIX w.

Dopiero w 1988 r. nastąpiła zmiana w zamrożonych do tej pory stosunkach. Rozpad ZSRR wywoływał poważne zaniepokojenie chińskich władz: spodziewano się chaosu i wydarzeń podobnych do tych na placu Tiananmen. Same Chiny jednak stawały się silniejsze – zarówno względnie, z powodu problemów sąsiada, jak i bezwzględnie, dzięki reformom rynkowym. W kwietniu 1988 r. podpisano *Protokół o utworzeniu handlu nadgranicznego i organizacji współpracy gospodarczej i technicznej między rejonem Zabajkalskim obwodu Czityńskiego ZSRR i miastem Mandżuria regionu autonomicznego Mongolia Wewnętrzna ChRL* – pierwsze oficjalne porozumienie międzyregionalne. Na początku lat 90. udało się rozwiązać znaczną część sporów granicznych, nastąpił gwałtowny rozwój handlu przygranicznego, a w 1990 r. w ZSRR pracowało już 15 tys. Chińczyków¹⁵. W prasie zaczęły się pojawiać informacje o milionach migrantów, bez których niemożliwy będzie dalszy rozwój wschodnich rubieży. Zarówno miejscowe elity, jak

¹⁴ H. Kissinger, *On China*, New York 2011 r.

¹⁵ В.Г. Дацышен, В.Л. Ларин, Г.Н. Романова, *Замок с границы снят...*, *op.cit.*, s. 446.

i ludność początkowo z wielkim entuzjazmem traktowały możliwości bezpośrednich kontaktów gospodarczych, którym sprzyjał ruch bezwizowy. Spontaniczny rozwój handlu w warunkach niedostatecznej bazy legislacyjnej i słabość instytucji państwowych sprzyjały sytuacjom na pograniczu prawa czy wręcz przestępczym, rozdmuchiwanym następnie przez prasę, która korzystała z uzyskanej wolności. Prasa, nawet naukowa, zaczęła również publikować artykuły na temat rzekomej polityki przesiedlania Chińczyków na rosyjski Daleki Wschód w celu rozwiązania problemów socjoekonomicznych północnych prowincji, a później – w celu odzyskania dawnych ziem chińskich. Stosunki regionalne rozwijały się w sposób żywiołowy, bez kontroli władz centralnych czy nawet miejscowych. Władze w Pekinie i Moskwie budowały podstawy prawne relacji (w grudniu 1992 r. podpisano *Deklarację o zasadach wzajemnych stosunków*, w rosyjskiej stolicy następowo było powolne rozczarowanie euroatlantycką polityką Jegora Gajdara i Andrieja Kozyriewa, co powodowało wzrost zainteresowania Azją). Na miejscu panowała „gorączka pogranicza”. Pieriestrojka i liberalizacja handlu po stronie rosyjskiej, plan połączenia północy i południa po stronie chińskiej stwarzały nieznaną dotychczas możliwość. Rozpad ZSRR, upadek przemysłu ciężkiego, drenowanie regionu z cennych surowców przez centralę bez jakichkolwiek dotacji, brak dopłat do transportu i faktyczne odcięcie komunikacyjne Dalekiego Wschodu powodowały, że jedyną możliwością przeżycia stał się handel przygraniczny. Tylko w 1993 r. granicę przekroczyło 2,5 mln chińskich „mrówek”¹⁶. Do Chin eksportowano nawozy sztuczne, ryby, artykuły budowlane, żelazo, sprowadzano zaś towary powszechnego użytku i żywność. Handel barterowy przy minimum formalności stanowił nawet 1/3 całej wymiany handlowej, która w 1993 r. wynosiła ok. 7,7 mld dolarów (w porównaniu do 3,9 mld dolarów w 1991 r.)¹⁷. Przy tym strona rosyjska nie prowadziła żadnej skoordynowanej polityki w tym zakresie, co więcej, wobec różnic strategii i celów zarówno między pograniczem rosyjskim a chińskim, jak i między władzą w Moskwie a regionem dalekowschodnim polityka taka była *de facto* niemożliwa do sformułowania. Dopiero w kwietniu 1994 r. „problem chiński” trafił pod obrady Dumy Państwowej, kiedy postanowiono „rozpocząć prace nad ogólnopaństwową koncepcją rozwoju regionu Syberii i Dalekiego Wschodu, stymulacji ich rozwoju gospodarczego i włączenia do systemu międzynarodowego podziału pracy w Azji i Pacyfiku”¹⁸.

¹⁶ M. Lubina, *Niedźwiedź w cieniu ...*, *op.cit.*, s. 215.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ В.Г. Дацышен, В.Л. Ларин, Г.Н. Романова, *Замок с границы снят ...*, *op.cit.*, s. 469.

W 1993 r. Władimira Kuzniecowa – entuzjastę zbliżenia z Chinami – na stanowisku gubernatora Kraju Nadmorskiego zamienił Jewgienij Nazdratienko, który miał diametralnie inne podejście do Państwa Środka. Jednocześnie nastąpił pewien przesył chińskimi towarami o niskiej jakości, którymi zalany został region, wzrosły również obawy dotyczące „żółtej ekspansji”. W 1996 r. zostały wprowadzone wizy dla obywateli Chin, a pogłębienie kryzysu gospodarczego pod koniec lat 90. sprawiło, że zdecydowanie spadło zainteresowanie Chińczyków emigracją do Rosji. Ocenia się, że Chińczycy stanowili ok. 0,2 proc. wszystkich zatrudnionych na rosyjskim Dalekim Wschodzie, i nawet po uwzględnieniu turystów, którzy nielegalnie prowadzili działalność gospodarczą, odsetek ten nie przekraczał 0,5 proc. Liczba chińskich pracowników kontraktowych nie wynosiła zwykle w drugiej połowie lat 90. więcej, niż 10 tys. osób rocznie¹⁹. Mimo to prowadzone były akcje tropienia nielegalnych imigrantów, zamykane były spółki *joint venture*, wprowadzano ograniczenia taryfowe i podatkowe, uniemożliwiano wymianę barterową. Ograniczeniem był również dramatyczny brak infrastruktury, stan której nie uległ znaczącej zmianie od lat 80. Szacuje się, że ok. 30 proc. transakcji nie doszło do skutku z powodu braku możliwości transportu²⁰. W Chinach także postanowiono „ucywilizować” handel, m.in. zmniejszając strefę przygraniczną, przymykano jednak oko na spowolnioną demarkację granicy, krytykę jakości chińskich towarów, trudności w budowaniu specjalnych stref ekonomicznych. W 1997 r. powstała *Strategia współpracy gospodarczej Federacji Rosyjskiej i Chińskiej Republiki Ludowej*. W 1999 r. zawarto porozumienie na temat współpracy handlowo-gospodarczej, utworzono mapę rozwoju regionu, a gubernator J. Nazdratienko złagodził swoją postawę (co nie uchroniło go od dymisji w 2001 r.). W 2000 r. uchwalono *Strategię rozwoju Rosji w Azji i Pacyfiku w XXI w.*, w której stwierdza się, że „współpraca z Chinami może stać się ważnym czynnikiem nie tylko procesów integracyjnych, ale też odrodzenia gospodarki dalekowschodniej i syberyjskiej Rosji”²¹. Rozdźwięk jednak między deklaracjami a możliwościami wprowadzenia ich w życie był olbrzymi.

¹⁹ Л.А. Аносова (red.), *Российский Дальний Восток: стратегия развития в XXI веке: Монография* [Rosyjski Daleki Wschód – strategia rozwoju w XXI wieku. Monografia], Moskwa, 2014 r.

²⁰ M. Lubina, *Niedźwiedź w cieniu ...*, op.cit., s. 189.

²¹ Моисеева Л. А., *Развитие инвестиционной привлекательности Дальнего Востока как фактор интеграции России в АТР (1999–2011 гг.)* [Rozwój atrakcyjności inwestycyjnej Dalekiego Wschodu jako czynnik integracji Rosji w regionie Azji i Pacyfiku (1999–2011)], „Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке”, nr 1 (17), 2012 r., <http://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-investitsionnoy-privlekatelnosti-dalnego-vostoka-kak-faktor-integratsii-rossii-v-atr-1999-2011-gg> (dostęp: 3 listopada 2015 r.).

Rosyjsko-chińska współpraca regionalna w XXI w. i plany rozwoju Dalekowschodniego Okręgu Federalnego

Władze regionalne i środowisko biznesu na Dalekim Wschodzie budowały swoją politykę kontaktów transgranicznych pod wpływem bardzo różnych, często przeciwstawnych czynników. Należały do nich zarówno ogólne tendencje rozwoju politycznego i gospodarczego Rosji, jak i specyfika gospodarki lokalnej, ewolucja stosunków chińsko-rosyjskich na poziomie centralnym, proces demarkacji granicy, szablony i stereotypy, a także brak elementarnej wiedzy na temat Chin i różnic kulturowych, a także nierozwinięta baza formalno-prawna dla handlu międzynarodowego. Ponadto z jednej strony twórcy regionalnych polityk współpracy (bo strategii takich było wiele) szczerze pragnęli rozwoju stosunków dwustronnych, obejmujących handel, inwestycje, siłę roboczą, wymianę turystyczną i humanitarną, z drugiej zaś dążyli do ograniczenia chińskiej obecności (gospodarczej i osobowej) na terenie Rosji²². Nie mieli przy tym ani środków finansowych, ani możliwości czy chęci wykonywania programów rządowych dotyczących rozwoju rosyjskiego Dalekiego Wschodu.

Jedyny w miarę skuteczny program był realizowany jeszcze w czasach carskich – były to plany Piotra Stołypina. Kolejne władze traktowały region jako zaplecze surowcowe europejskiej części ZSRR. Tendencja ta została wzmocniona w tzw. trzecim programie państwowym, uchwalonym w 1986 r., obejmującym okres do 2000 r. Został on wykonany w 30 proc. i już w 1996 r. zamieniony na tzw. program prezydencki (na lata 1996–2005), pozostający pod osobistą pieczęcią Borysa Jelcyna, któremu udało się zrealizować projekt zaledwie w 10 proc. (do tak niskiego wyniku walcie przyczynił się krach gospodarczy)²³. Program prezydencki zakładał przygotowanie warunków do prowadzenia inwestycji zagranicznych w regionie oraz integrację w Azji i Pacyfiku, a problemy z dostępem do siły roboczej miały być rozwiązane za pomocą zachęt do migracji wewnętrznej i z zewnątrz. Nadal jednak podstawę rozwoju gospodarki miał stanowić przemysł wydobywczy i ciężki. W 2002 r. ogłoszono program „Rozwój społeczno-gospodarczy Dalekiego Wschodu i Zabajkala na okres do 2013 r.”²⁴, którego elementem był program „Rozwój Władywostoku jako centrum współpracy międzynarodowej w regionie

²² Л.А. Аносова, *Российский Дальний...*, *op.cit.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ Pełny tekst zob. <http://www.minvostokrazvitiya.ru/activities/theprogram/> (dostęp: 16 października 2015 r.).

Azji i Pacyfiku”. Po przeprowadzeniu szczytu APEC w 2012 r. wszystkie niezrealizowane plany zawarte w programie zostały porzucone.

Program współpracy między regionami Dalekiego Wschodu i Syberii Wschodniej Federacji Rosyjskiej a regionami Północnego Wschodu Chińskiej Republiki Ludowej na lata 2009–2018²⁵ najprawdopodobniej również nie zostanie zrealizowany. Zakłada on utworzenie klastra materiałów wysokich technologii, zakładów produkcji butelkowanej wody bajkalskiej, przetwórstwa węgla brunatnego, klastra gazowo-chemicznego w Jakucji, tartaku, obszaru przemysłowego w wiosce Mogotuj, klastrów górniczo-hutniczych, obszarów turystyczno-rekreacyjnych oraz budowę hydroelektrowni w obwodzie amurskim. Przewiduje również budowę i rozbudowę infrastruktury granicznej, współpracę w dziedzinie transportu, pracy, turystyki, kultury i ochrony środowiska. Początkowo dokument ten obejmował 209 kluczowych projektów, z czego 88 projektów miało być zrealizowanych na terytorium Rosji. W 2014 r. lista kluczowych projektów współpracy inwestycyjnej po stronie rosyjskiej zawierała zaledwie 40 pozycji, z których realizowane jest 19, a chińscy inwestorzy zaangażowani są w 11 projektach. Chińczycy interesują się przede wszystkim wydobywaniem i przetwórstwem bogactw naturalnych na terenie Rosji, czego właśnie dotyczy aż 9 z realizowanych przez nich inwestycji (dwie pozostałe to projekty budowlane). Z dużym opóźnieniem kończona jest budowa i rozbudowa przejść granicznych, przy czym ich liczba jest nawet mniejsza niż przed ogłoszeniem Programu, m.in. ze względu na zniszczenie kilku punktów w czasie powodzi w 2013 r.

Negatywna postawa chińskich inwestorów wynika m.in. z braku mechanizmu uzgadniania listy projektów ze stroną chińską i Ministerstwem Rozwoju Gospodarczego Federacji Rosyjskiej, które jest koordynatorem programu. Poszczególne podmioty Federacji samodzielnie i w sposób dowolny zmieniają listę. Aż 29 projektów (72,5 proc.) nie wzbudza zainteresowania chińskich inwestorów i większość z nich nie zostanie zrealizowana, zaś inwestycje dotyczące wydobywania bogactw naturalnych nie leżą w interesie rozwoju regionu. Dodatkową barierą dla realizacji programu jest brak jakichkolwiek zachęt dla inwestorów: nie mają oni żadnych ulg czy ułatwień. Co więcej, grupa robocza do spraw realizacji programu, utworzona 2 lata po jego ogłoszeniu, składa się wyłącznie z urzędników regionalnych i nie zawiera ani jednego eksperta do spraw chińskich. Ponadto po stronie chińskiej działa program odrodzenia północno-wschodnich regionów, w ramach którego zastosowano ulgi podatkowe i zapewniono tanie kredyty

²⁵ *Ibidem.*

dla przedsiębiorstw działających w obszarze przetwórstwa drewna, metalu i ropy naftowej²⁶.

Sytuacji nie poprawiło utworzenie w 2013 r. Ministerstwa Rozwoju Dalekiego Wschodu z siedzibą w Chabarowsku – władze centralne uzyskały jedynie większą kontrolę nad realizacją swoich planów (a raczej jej brakiem). W 2014 r. powstała koncepcja utworzenia „terenów przyspieszonego rozwoju” (rodzaj specjalnych stref ekonomicznych), obejmująca przede wszystkim przemysł obronny, kosmiczny i jądrowy²⁷. W styczniu 2015 r. uzyskano zgodę prezydenta W. Putina na bezpłatne rozdawanie ziemi dla mieszkańców Dalekiego Wschodu (obywateli Rosji)²⁸. Jednak w odróżnieniu od podobnego pomysłu P. Stołypina, zrealizowanego ponad stulecie temu, przekazywane bezpłatnie działki są niewielkie (nie przekraczają 1ha) i pozbawione infrastruktury (np. dróg czy dostępu do słodkiej wody). Planowane jest utworzenie Rady Współpracy między regionami rosyjskiego Dalekiego Wschodu a regionami Północnego Wschodu Chin²⁹. Powstał rosyjsko-chiński fundusz inwestycyjny, którego kapitał ma wynieść 3–4 mld dolarów, z czego 70 proc. aktywów ma być skierowane na finansowanie projektów inwestycyjnych na terenie Rosji³⁰. Utworzono korporację państwową (spółkę Skarbu Państwa) Korporacja rozwoju Dalekiego Wschodu, która ma obsługiwać inwestorów, będąc dla nich odpowiednikiem „jednego okienka”³¹. 12 października 2015 r. ruszył program „Wolny port Władywostok”³², w ramach którego możliwe jest otrzymanie 8-dniowej wizy na wjazd do FR bezpośrednio na granicy, wprowadzono ulgi i wakacje podatkowe,

²⁶ Zob. Межрегиональная Ассоциация «Дальний Восток и Забайкалье», *О ходе реализации Программы сотрудничества между регионами Дальнего Востока и Восточной Сибири Российской Федерации и Северо-Востока Китайской Народной Республики (2009–2018 годы) в 2014 году* [O stanie realizacji Programu współpracy pomiędzy regionami Dalekiego Wschodu i Syberii Wschodniej Federacji Rosyjskiej i Północnego Wschodu Chińskiej Republiki Ludowej (lata 2009–2018) w 2014 r.], <http://assoc.khv.gov.ru/regions/foreign-economic-activities/russian-chinese-cooperation-program-monitoring/788> (dostęp: 25 października 2015 r.).

²⁷ Tekst ustawy o Terenach Przyspieszonego Rozwoju, <http://kremlin.ru/acts/bank/39279> (dostęp: 3 listopada 2015 r.).

²⁸ Projekt ustawy zob. <http://regulation.gov.ru/FileDialog/GetDocContent/b7ae0df6-7fe1-483b-8ed0-3e1a2bafc863> (dostęp: 3 listopada 2015 r.).

²⁹ Zob. *Совместное заявление Российской Федерации и Китайской Народной Республики об углублении всеобъемлющего партнерства и стратегического взаимодействия и о продвижении взаимовыгодного сотрудничества* [Wspólne oświadczenie Federacji Rosyjskiej i Chińskiej Republiki Ludowej o pogłębieniu partnerstwa i współpracy strategicznej i o promocji obopólnie korzystnej współpracy], <http://kremlin.ru/supplement/4969> (dostęp: 3 listopada 2015 r.).

³⁰ Szczegóły zob. <http://www.rdif.ru/fullNews/136/> (dostęp: 3 listopada 2015 r.).

³¹ Szczegóły zob. strona Ministerstwa Rozwoju Dalekiego Wschodu, http://minvostokrazvitia.ru/press-center/news_minvostok/?ELEMENT_ID=3144 (dostęp: 3 listopada 2015 r.).

³² Pełny tekst ustawy o wolnym porcie Władywostok, zob. <http://rg.ru/2015/07/15/fz212-dok.html> (dostęp: 3 listopada 2015 r.).

utworzono strefę bezcłową. Wszystkie te działania być może staną się zachętą dla inwestorów zagranicznych.

Sytuacja gospodarcza rosyjskiego Dalekiego Wschodu

Bogactwa naturalne o znaczeniu globalnym, znajdujące się na rosyjskim Dalekim Wschodzie, budzą zainteresowanie wielu państw, zwłaszcza należących do regionu Azji i Pacyfiku. Jednak nawet Rosja nie jest w stanie wykorzystać tego potencjału. Wydajność pracy w regionie jest niższa nie tylko w porównaniu do Japonii czy USA, ale także niższa, niż średnia rosyjska. Wykorzystanie energii w przeliczeniu na jednostkę PRB (produkt regionalny brutto) jest dwukrotnie wyższe, niż średnia rosyjska. Wkład do gospodarki krajowej jest nieznaczny, mimo że na Dalekim Wschodzie pozyskuje się 100 proc. rosyjskiej cyny, 98 proc. diamentów, 67 proc. złota i 65 proc. ryb. Obszar, zajmujący ponad 1/3 powierzchni Rosji pokrywa zaledwie 13,8 proc. rosyjskich linii kolejowych i 9,5 proc. dróg utwardzonych. Sukcesywnie spada liczba ludności (odwrotnie niż w pozostałych państwach regionu) – w 2014 r. Daleki Wschód opuściło prawie 25 tys. osób³³.

Inwestycje bezpośrednie w 2014 r. wyniosły 820 mld rubli (ok. 13 mld dolarów), z czego ok. 15 proc. stanowiły środki z budżetu federalnego. Do głównych inwestorów należą Rosneft, Gazprom, Transneft, RusGidro. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (BIZ) stanowiły ok. 20 proc. wszystkich inwestycji w regionie i ok. 9 proc. wszystkich BIZ w Rosji. Większość BIZ na rosyjskim Dalekim Wschodzie skoncentrowana jest w obwodzie sachalińskim, w przemyśle wydobywczym³⁴.

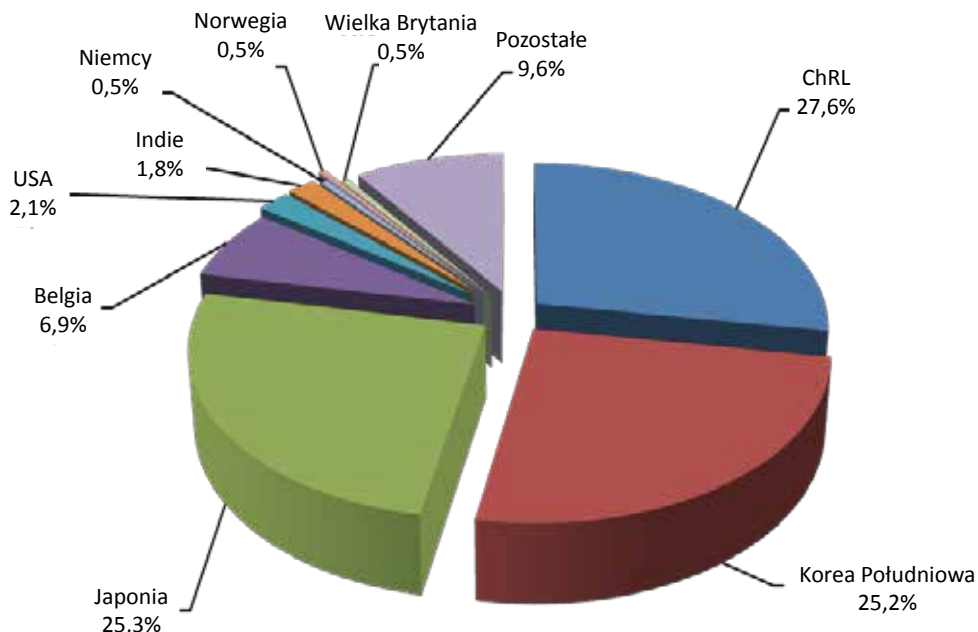
Obroty handlu zagranicznego regionu zmniejszyły się w porównaniu do roku poprzedniego o 2,6 pp i wyniosły w 2014 r. 39 mld dolarów. Wynik taki był oczekiwany ze względu na dewaluację rubla. Eksport wzrósł o 1,7 pp. Do największych partnerów handlowych należą Korea Południowa, Japonia i Chiny (zob. wykres 1). Prawie połowa obrotów handlowych całego regionu przypada na obwód sachaliński, który prowadzi ożywioną wymianę handlową z Japonią (43,3 proc. obrotów), sprzedając przede wszystkim gaz skroplony. Kraj Nadmorski odpowiada za 30 proc. obrotów regionu

³³ Strategia rozwoju Dalekowschodniego Okręgu Federalnego do 2025 r., <http://www.dfo.gov.ru/index.php?id=80> (dostęp: 27 października 2015 r.).

³⁴ *Ibidem*.

i połowę handlu z Chinami, które dostarczają maszyny i urządzenia dla całego rosyjskiego Dalekiego Wschodu³⁵.

Wykres 1. Struktura geograficzna handlu zagranicznego Dalekiego Wschodu i Zabajkala w 2014 r.

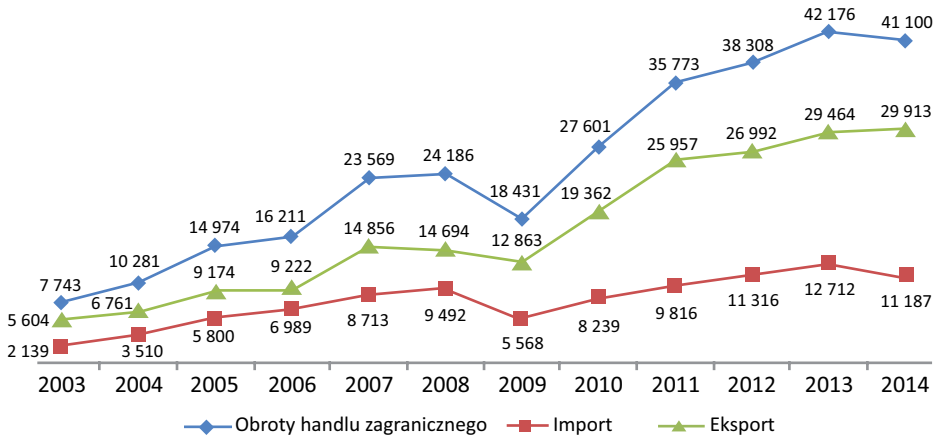
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Celnej, http://customs.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=13858&Itemid=2095 (dostęp: 29 października 2015 r.).

Według danych rosyjskiej Służby Celnej obroty handlowe między Rosją a Chinami wyniosły 88,4 mld dolarów (były nieznacznie niższe niż w r. poprzednim). Bardziej zdecydowany spadek odnotowano w pierwszym półroczu 2015 r. (niemal 30 proc. w porównaniu do analogicznego okresu 2014 r.), przy czym wyraźnie na korzyść Chin zmienia się bilans handlowy. Spadek spowodowany jest przede wszystkim dalszą dewaluacją rubla i obniżką cen ropy naftowej, ponieważ w ujęciu ilościowym odnotowano niewielki wzrost. Udział rosyjskiego Dalekiego Wschodu w handlu z Chinami to 11,4 mld dolarów w 2014 r. i 3,3 mld dolarów w pierwszym półroczu 2015 r.

³⁵ М. Шибутов, *Исследование: Пат между Китаем и Россией. Экономические отношения России и Китая — обзор текущего состояния* [Badanie: Pat między Chinami i Rosją. Stosunki gospodarcze Rosji i Chin – przegląd sytuacji bieżącej] Agencja Informacyjna Regnum, <http://regnum.ru/news/polit/1951907.html> (dostęp: 18 października 2015 r.).

(w tym eksport 2,1 mld dolarów i import 1,2 mld dolarów)³⁶. Wyraźnie więc widać przewagę stolicy nad prowincją w obrotach handlowych: siedziby większości wielkich rosyjskich eksporterów znajdują się w Moskwie, tam też kierowane są zyski.

Wykres 2. Dynamika obrotów handlu zagranicznego Dalekiego Wschodu i Zabajkalia w latach 2003–2014 w mln USD

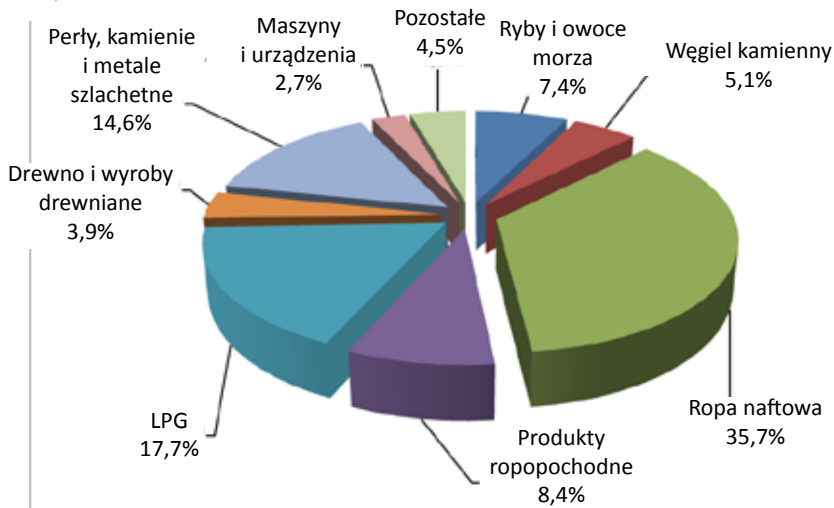

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Celnej, http://customs.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=13858&Itemid=2095 (dostęp: 29 października 2015 r.), oraz na podstawie *Итоги внешнеэкономической деятельности территорий Дальнего Востока и Забайкалья в 2014 году* [Wyniki handlu zagranicznego terenów Dalekiego Wschodu i Zabajkalia w 2014 r.], <http://assoc.khv.gov.ru/regions/foreign-economic-activities/trade/786> (dostęp: 28 października 2015 r.).

Zwraca uwagę charakterystyczna dla wymiany handlowej całej Rosji zdecydowana przewaga surowców w eksporcie (towary pozasurowcowe to niespełna 15 proc. rosyjskiej sprzedaży) i towarów wysokoprzetworzonych w imporcie. Sytuacja taka nie zmienia się mimo wysiłków władz ukierunkowanych na dywersyfikację eksportu. Przykładową strukturę towarową handlu zagranicznego (dla 2014 r.) ilustrują wykresy 3 i 4.

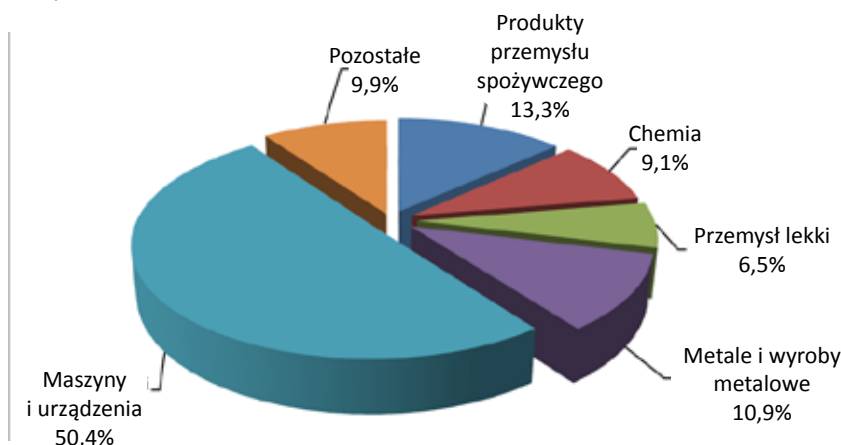
³⁶ Dane według Federalnej Służby Statystycznej, http://customs.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=13858&Itemid=2095 (dostęp: 28 października 2015 r.).

Wykres 3. Struktura towarowa eksportu Dalekiego Wschodu i Zabajkalia w 2014 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Celnej, http://customs.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=13858&Itemid=2095 (dostęp: 29 października 2015 r.) na podstawie *Итоги внешнеэкономической деятельности территорий Дальнего Востока и Забайкалья в 2014 году* [Wyniki handlu zagranicznego terenów Dalekiego Wschodu i Zabajkalia w 2014 r.], <http://assoc.khv.gov.ru/regions/foreign-economic-activities/trade/786> (dostęp: 28 października 2015 r.).

Wykres 4. Struktura towarowa importu Dalekiego Wschodu i Zabajkalia w 2014 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Celnej, http://customs.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=13858&Itemid=2095 (dostęp: 29 października 2015 r.) na podstawie *Итоги внешнеэкономической деятельности территорий Дальнего Востока и Забайкалья в 2014 году* [Wyniki handlu zagranicznego terenów Dalekiego Wschodu i Zabajkalia w 2014 r.], <http://assoc.khv.gov.ru/regions/foreign-economic-activities/trade/786> (dostęp: 28 października 2015 r.).

Faktyczna obecność chińska na terenie Rosji

W Rosji nie są dostępne wiarygodne dane statystyczne dotyczące migrantów międzynarodowych, w tym chińskich. Informacje podawane przez różne instytucje znacznie się różnią. Za najbardziej prawdopodobny szacunek liczby Chińczyków zamieszkałych w Rosji uznaje się 200–400 tys. (w tym migranci nielegalni)³⁷. Na rosyjskim Dalekim Wschodzie, według ekspertów rosyjskich, w połowie pierwszego dziesięciolecia XXI w. przebywało ok. 70 tys. migrantów, Stowarzyszenie Obywateli Chińskich Władystoku oceniało tę liczbę na 200 tys.³⁸. Według danych Służby Granicznej Federalnej Służby Bezpieczeństwa (SG FSB) w latach 2000–2012 do Federacji Rosyjskiej wjechało o 181 tys. obywateli chińskich więcej niż z niej wyjechało, a w 2012 r. odnotowano prawie dwa miliony przekroczeń granicy (liczba ta nieco spadła w kolejnych latach). Zgodnie z Federalną Służbą Migracyjną (FSM) ok. 12 proc. migrantów przyjeżdża do Rosji w celach zarobkowych – w 2008 r. odnotowano największą liczbę pozwoleń na pracę wydanych obywatelom Chin. 281 tys. Chińczyków zatrudnianych jest przede wszystkim w handlu, budownictwie i – w nieco mniejszym stopniu – rolnictwie³⁹.

Początkowo (w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych) chińska migracja zarobkowa obejmowała przede wszystkim tzw. mrówki lub przedstawicieli mikrofirm. Stopniowo powstawały większe spółki, poszerzył się asortyment towarów i pojawiły się hurtownie prowadzone przez Chińczyków. Charakterystyczną cechą chińskiego handlu jest kierowanie dużych partii towaru na tzw. rynki hurtowe (takie jak legendarny rynek Czerkizowski w Moskwie, zlikwidowany w 2010 r.), skąd jest on rozprowadzany przez pośredników, którzy zwykle też są Chińczykami. Na rosyjskie dążenie do ograniczenia handlu „bazarowego” Chińczycy odpowiedzieli budową centrów handlowych i inwestycji takich jak Greenwood pod Moskwą (park biznesowy o powierzchni ponad 20 ha, na terenie którego znajduje się 15 budynków o przeznaczeniu handlowo-biurowym).

³⁷ Е. С. Романовская, *Роль внешней миграции на Дальнем Востоке* [Rola migracji zewnętrznej na Dalekim Wschodzie], „Сервис +”, nr 3, 2009, <http://cyberleninka.ru/article/n/rol-vneshney-migratsii-na-dalnem-vostoke> (dostęp: 14 października 2015 r.).

³⁸ *С Дальнего Востока уезжают 100 тысяч китайцев из-за запрета на торговлю на рынках* [Z Dalekiego Wschodu wyjeżdżają 100 tysięcy Chińczyków przez zakaz handlu na bazarach], „Новости России”, 5 kwietnia 2007 r., <http://www.newsru.com/russia/05apr2007/china.html> (dostęp: 18 października 2015 r.).

³⁹ А.Г. Ларин, Е.Ю. Садовская, *Китайская миграция на постсоветском пространстве (опыт сопоставительного анализа на примере России и Казахстана)* [Migracja chińska na przestrzeni poradzieckiej, próba analizy porównawczej na przykładzie Rosji i Kazachstanu], „Восток”, nr 3, 2014.

Na rosyjskim Dalekim Wschodzie Chińczycy stanowią mniej więcej połowę wszystkich obcokrajowców, jednak – według niektórych badaczy – w Moskwie zamieszkuje więcej Chińczyków, niż na całym pozostałym obszarze Rosji łącznie⁴⁰. Aktualnie (dane z października 2015 r.) według FSM w Rosji pracuje ok. 11 mln obcokrajowców, z czego zaledwie 2 proc. (268 tys.) to Chińczycy, plasujący się na 10 pozycji wśród najliczniejszych grup obcokrajowców – tuż przed Niemcami⁴¹. Nawet jeśli dane te (biorące pod uwagę liczby legalnie przybyłych i zarejestrowanych obcokrajowców) są zaniżone, to zaniżenie dotyczy wszystkich grup narodowościowych, a mniejszość chińska plasuje się wśród nich na odległej pozycji.

Tabela 1. Migranci w Rosji w 2015 r. według kraju pochodzenia

Lp.	Kraj pochodzenia	Liczba migrantów
1.	Ukraina	2592559
2.	Uzbekistan	2029945
3.	Tadżykistan	966789
4.	Kazachstan	702938
5.	Białoruś	624832
6.	Azerbejdżan	537474
7.	Mołdawia	524736
8.	Kirgizja	520328
9.	Armenia	517349
10.	Chiny	268358
11.	Niemcy	145724

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Migracyjnej (<http://www.fms.gov.ru/about/statistics/data/details/54891/>) (dostęp: 3 listopada 2015 r.).

⁴⁰ E. С. Романовская, *Роль внешней...*, *op.cit.*

⁴¹ Dane według Federalnej Służby Celnej, <http://www.fms.gov.ru/about/statistics/data/details/54891/> (dostęp: 3 listopada 2015 r.).

Międzynarodowa Organizacja do spraw Migracji podała, że Chiny rocznie opuszcza 100 tys. nielegalnych przemieszczonych⁴², z czego ok. 10 proc. trafia przynajmniej czasowo do Rosji, a 54 tys. Chińczyków mieszka w Rosji na stałe (dla porównania do Polski wyjechało 28 tys. chińskich obywateli). Mimo iż Chiny są żywotnie zainteresowane eksportem siły roboczej (organizowane są np. formy wsparcia dla chińskich wykonawców działających za granicą, którzy konkurują przede wszystkim ceną, ponieważ sprowadzenie pracowników z Chin jest dla nich znacznie tańsze, niż zatrudnianie miejscowych), to migracja nielegalna nie leży w ich interesie m.in. ze względów wizerunkowych. Władze w Pekinie nie prowadzą jednak spójnej, scentralizowanej polityki migracyjnej.

Z przytoczonych danych wyraźnie więc widać, że o chińskiej ekspansji demograficznej nie można było mówić nawet w okresie „szalonych lat dziewięćdziesiątych” (*лихие девяностые*). Bardziej niepokojące dla Rosji wydaje się zainteresowanie Chin wykorzystaniem bogactw naturalnych Syberii i rosyjskiego Dalekiego Wschodu oraz traktowanie Rosji jako rynku zbytu dla chińskich towarów⁴³. Chińskie władze nie planują „kolonizacji” Rosji, jednak z drugiej strony zwiększenie kwot na pracowników z Chin było jednym z warunków ChRL podczas negocjacji dotyczących przystąpienia Rosji do WTO. W kwietniu 2002 r. Chiny wystąpiły wręcz z żądaniem likwidacji barier w dostępie do rynku usług i umożliwienia nieograniczonego importu siły roboczej z Chin⁴⁴. Oczekiwanie to nie zostało jednak spełnione przez Rosję.

Zdaniem rosyjskiej badaczki Eleny Gorbenkowej, „sam nacisk gospodarczy i demograficzny na rosyjski Daleki Wschód, rozwój współpracy międzynarodowej z regionem Azji i Pacyfiku nie oznaczają automatycznie powstawania konfliktu czy ekspansjonizmu, nie stanowią więc realnego zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego Rosji. Partnerzy strategiczni w Azji i Pacyfiku wykorzystali jedynie możliwość uderzenia na dalekowschodni rynek, która powstała w wyniku reform gospodarczych po rozpadzie ZSRR. System gospodarowania na rosyjskim Dalekim Wschodzie, który wyraźnie wskazuje na słabnącą rolę państwa i deindustrializację, prowadzi do rabunkowego wykorzystania i wyniszczania bogactw naturalnych, zniszczenia potencjału gospodarczego regionu i jego degradacji. Ten właśnie fakt stanowi w rzeczywistości zagrożenie, wobec

⁴² Strona Międzynarodowej Organizacji do spraw Migracji, <http://www.iom.int/world-migration> (dostęp: 2 listopada 2015 r.).

⁴³ А.Г., Ларин, Е.Ю. Садовская, *Китайская миграция...*, *op.cit.*

⁴⁴ Каика З. *Великая китайская стена* [Wielki Mur Chiński], „Ведомости», 30 kwietnia 2002 r. <http://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2002/04/30/velikaya-kitajskaya-stena> (dostęp: 26 października 2015 r.).

którego wszelkie naciski z zewnątrz to zaledwie trudny czynnik, z którym nie jest w stanie walczyć region. Istnieje tylko jedno wyjście z zaistniałej sytuacji: odbudowa i wzrost potencjału gospodarczego rosyjskiego Dalekiego Wschodu na bazie stosunków wielostronnych z państwami Azji i Pacyfiku. Odbudowa ta nie będzie możliwa bez zagranicznej siły roboczej i zagranicznych inwestycji⁴⁵.

W chińskiej prasie zainteresowanie wzbudziły plany rozdawania ziemi rolnej polegające na umożliwieniu Chińczykom dzierżawy działek od rosyjskich właścicieli. Przewiduje się, że region ten mógłby zostać głównym eksporterem żywności nieprzetworzonej do Chin, zwłaszcza, że Chiński Bank Rozwoju potwierdził plany zainwestowania 5 mld dolarów w projekty infrastrukturalne na rosyjskim Dalekim Wschodzie⁴⁶. Z drugiej strony, sami Chińczycy obawiają się, że wzrost chińskiej migracji mógłby „obudzić rosyjski strach przed chińskim podbojem demograficznym, zwłaszcza że znaczny obszar na północ od Amuru, a także na wschód od Jilin i Heilongjiang, obecnie należące do Rosji, niewiele ponad 150 lat temu na mocy traktatu nerczyńskiego stanowiły własność Chin⁴⁷. Z ambiwalentnego stosunku rosyjskich władz do chińskiej ekspansji zdają sobie również sprawę chińscy urzędnicy. Zastępca szefa Komisji Rozwoju Narodowego i Reformy Zhang Xiaoqiang podkreślił, że „migracja rolników do Rosji nie jest częścią *Narodowego planu bezpieczeństwa żywnościowego Chin*, a polityka „going out”, która ułatwia wykwalifikowanym przedsiębiorcom wyjazd za granicę, m.in. w celu rozwijania rolnictwa, w żadnym wypadku nie promuje wyjazdu rolników indywidualnych czy zagranicznej ekspansji przedsiębiorstw rolniczych dla produkcji żywności w ilościach mających znaczenie dla bezpieczeństwa żywnościowego Chin⁴⁸. Chińscy badacze nie poświęcają tematyce migracji do Rosji wiele uwagi. Artykuły w języku chińskim na temat rosyjskiego Dalekiego Wschodu lub migracji do Rosji są często tłumaczeniami tekstów rosyjskich, zostały opublikowane na rosyjskojęzycznych stronach internetowych

⁴⁵ E. В. Горбенкова, *Привлечение иностранной рабочей силы на Дальний Восток России: подходы к проблеме и предпосылки развития* [Ściąganie siły roboczej z zagranicy na Rosyjski Daleki Wschód: podejścia do problemu i warunki rozwoju], „Проблемы современной экономики”, nr 1, 2012 r., <http://cyberleninka.ru/article/n/privlechenie-inostrannoy-rabochey-sily-na-dalniy-vostok-rossii-podhody-k-probleme-i-predposylki-razvitiya> (dostęp: 3 listopada 2015 r.).

⁴⁶ *Free land to boost Chinese population in Russia's Far East*, „China Daily”, 27 stycznia 2015 r., http://www.chinadaily.com.cn/world/cn_eu/2015-01/27/content_19418077.htm (dostęp: 4 listopada 2015 r.).

⁴⁷ S. Miguel-Descalzo, *The Russian Far East: Russia's land, China's funds*, „China Daily”, 29 stycznia 2015 r., <http://chinadaily.com.cn/2015/01/29/the-russian-far-east-russias-land-chinas-funds/> (dostęp: 4 listopada 2015 r.).

⁴⁸ Cytat za: Jiayi Zhou, *Chinese Agrarian Capitalism in the Russian Far East*, http://www.iss.nl/fileadmin/ASSETS/iss/Research_and_projects/Research_networks/LDPI/CMCP_34-_Zhou.pdf (dostęp: 4 listopada 2015 r.).

lub w rosyjskojęzycznych periodykach⁴⁹. Tematem zainteresowania jest przede wszystkim gospodarka i warunki inwestycyjne, a wnioski tych opracowań są bardzo stonowane. Na przykład Ding Chao pisze, że „trudne warunki klimatyczne, słaba infrastruktura, korupcja instytucjonalna, skomplikowana i niejednoznaczna baza prawna stanowią poważną przeszkodę dla inwestorów zagranicznych”⁵⁰.

Jak konkluduje Mark Smith, „Moskwa może być zmuszona do zmierzenia się z brakiem innego wyboru, niż tylko zgodzić się na migrację obcokrajowców na rosyjski Daleki Wschód, aby umożliwić rozwój gospodarczy regionu i wzmocnić znaczenie Rosji w Azji”⁵¹.

Wnioski

Obawy Rosjan (nie tylko rosyjskich władz) dotyczące chińskiej ekspansji demograficznej i ekonomicznej wydają się być teoretycznie uzasadnione, nie są jednak poparte żadnymi dowodami. Co więcej, jak trafnie zauważa M. Lubina, na rosyjskim Dalekim Wschodzie Chińczyków nie jest zbyt dużo, a przeciwnie, zbyt mało⁵². Złe warunki inwestycyjne, lokalny protekcjonizm i resentymenty, a także silna bariera językowa i kulturowa zniechęcają do migracji na północ kraju. Różnice między potencjałem demograficznym między Chinami a rosyjskim Dalekim Wschodem są uwarunkowane m.in. przez klimat. Powyżej 50 południka gęstość zaludnienia jest podobna jak np. w Kanadzie (i tylko nieco niższa niż w samych północnych Chinach). Ze względu na oddalenie geograficzne i mentalne od stolic oraz specyfikę wymiany towarowej między państwami, zarówno chińskie prowincje północno-wschodnie, jak i rosyjski Daleki Wschód pozostają poza realnym zainteresowaniem władz, mimo deklarowanych planów regionalnej współpracy. Rozmowy na temat polityki, handlu i inwestycji toczą się przedstawiciele

⁴⁹ Zob. np: 姜占民:当代俄罗斯远东地区的中国移民现象探究 [杂志] [Jang Zhanmin, *Pogłębiona analiza fenomenu „migracji chińskiej” na współczesnym rosyjskim Dalekim Wschodzie*], „Исследования Сибири” nr 6, 2011 r., 俄罗斯远东经济形势分析 [Making, *Rosyjski Daleki Wschód - sytuacja ekonomiczna*], „Исследования Сибири” nr 5, 2011 r. <http://www.siberianstudies.org/index.php> (dostęp: 13 listopada 2015 r.).

⁵⁰ 俄罗斯远东地区投资环境的SWOT分析 [Ding Chao, *Analiza SWOT środowiska inwestycyjnego na rosyjskim Dalekim Wschodzie*, „Handel Zagraniczny” Heilogjiang, nr 3, 2013 r. <http://xuewen.cnki.net/CJFD-HLJW201303017.html> (dostęp: 13 listopada 2015 r.).

⁵¹ M. Smith, *The Russian Far East: A Chinese Future*, „The Defence Academy Journal”, grudzień 2007 r. (dostęp: 13 listopada 2015 r.).

⁵² M. Lubina, *Niedźwiedź w cieniu ...*, *op.cit.*, s. 512.

władz w Moskwie i Pekinie, a nie we Władywostoku i Habrinie; dotyczą ropy, gazu, maszyn i urządzeń niezbędnych dla całych gospodarek, a nie żywności i towarów powszechnego użytku, transportowanych na potrzeby lokalne przez zanikające już „mrówki”.

Do podstawowych założeń chińskiej strategii bezpieczeństwa narodowego należą przyjazne stosunki z sąsiadami, Rosja zaś pozostaje chińskim partnerem strategicznym, władze będą więc chciały unikać jakiegokolwiek zaogniania sytuacji nawet na poziomie regionalnym. Chińscy inwestorzy i pracownicy będą więc kierować się na rosyjski Daleki Wschód tylko na wyraźne zaproszenie ze strony tamtejszych władz, które jest łatwe do uzyskania. Mimo obaw, że Rosja stanie się chińskim zapleczem surowcowym, rosyjscy decydenci zdają sobie sprawę, że bez inwestycji zagranicznych (w tym chińskich) nie ma szans na rozwój regionu. Nawet jeśli w przyszłości to Chiny okażą się największym inwestorem na Dalekim Wschodzie (dziś nie należą nawet do pierwszej dziesiątki⁵³), co może być trudne ze względu na różnicę celów po dwóch stronach granicy, prawdopodobieństwo zamierzonej kolonizacji chińskiej w Kraju Nadmorskim czy obwodzie amurskim jest bardzo nieznaczne.

⁵³ Według Primorskstatu (Regionalnego oddziału Federalnej Służby Statystyki Państwowej) do największych inwestorów w regionie należą Japonia, Bahamy, Holandia, Austria, Cypr, Indie i Niemcy, http://primstat.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/primstat/ru/news/rss/949475804310dc818e24be6d1d1cfc75 (dostęp: 4 listopada 2015 r.).

